

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 16 sayı / issue: 2 kiř / winter 2016

Bir Öğrenim İmparatorluğu: Küresel Bir Dil Olarak Arapça*

ÇEVİRİ

Kees Versteegh

Prof. Dr., Radboud University Faculty of Philosophy

Çev: İbrahim Fidan

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi

ifidan@ankara.edu.tr

Öz

VII. yüzyıldaki fetihlerin ardından İslam yerel niteliğinden sıyrılıp evrensel bir dine dönüştü. Benzer bir durum Arap dili için de geçerlidir: Arap kabilelerin kullandığı dil, İslam'ın dili haline geldi. Fethedilen bölgelerde fethedenler ile fethedilenler arasındaki yakın ilişki pek çok yerel dilin yok olmasına ve sonunda Arapçanın birincil dil olarak kabullenilmesine sebep oldu. Arap dünyasının dışındaki İslam ülkelerinde Arapça hiçbir zaman günlük iletişim dili haline gelmese de eğitimin temel aracı oldu. Arapça sayesinde insanlar sadece din alanında değil diğeri birçok bilimsel alanda da muazzam bir bilgi arşivine erişim imkânı elde ettiler. Bu makale Batı ve Doğu Afrika ile Güneydoğu Asya özelinde söz konusu küreselleşme sürecinin etkilerini ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Din dili olarak Arapça, küreselleşme, Latincenin çöküşü, küresel dil

Atf

Versteegh, Kees Çev: İbrahim Fidan, "Bir Öğrenim İmparatorluğu: Küresel Bir Dil Olarak Arapça", *Marife*, 16/2 (2016): 363-373.

* Versteegh, Kees, "An Empire of Learning: Arabic as a Global Language", *Language Empires in Comparative Perspective*, Editör: Christel Stolz, De Gruyter, Berlin, 2015, s. 41-53. Çeviriyi İngilizce metin ile karşılaştırarak okuma nezaketinde bulunan kıymetli meslektaşım Hasan Cansız'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Giriş

Doğa Bilimlerinin Gelişimi için Londra Kraliyet Akademisi 1660'ta kurulduğunda ilk amacı, uluslararası bir öğrenimin imkânını araştırmak oldu. "Öğrenimin uluslararasılığı" ifadesine ilk kez John Locke (1632-1704) *Essay Concerning Human Understanding* adlı eserinde yer vermektedir (Giriş, s. XV). Bu akademi, dil farklılığı engeli olmaksızın bilginin serbest dolaşımını güvence altına almayı istedi ve çıkardıkları bilimsel dergi İngilizce basılmasına rağmen içerikten tüm Avrupa'yı haberdar etmek amacıyla kısa süre içerisinde derginin Latince bir çevirisi yayımlandı (bk. Waquet 1998: 108). XVII. yüzyıl Avrupası'ndaki çoğu yazar, meslektaşlarının kendilerini anlamalarının tek yolu bu olduğu için, Latince yayın yapıyorlardı. Örneğin Descartes (1596-1650) bazı bilimsel eserlerini Fransızca yazmasına rağmen, Fransızca bilmeyenlerin yararlanabilmesi için daha sonra bunları Latinceye tercüme ettirdi (bk. Waquet 1998: 108).

Öte yandan bazı Avrupalı yazarların izinden gitmek suretiyle, Latincenin evrensel bir dil olarak kullanılmasına karşı çıkan Akademi üyeleri de vardı. Örneğin Hollanda'da Simon Stevin (1548-1620) *Vytspraeck Van de Weerdicheyt der Duytsche Tael* (Felemenkçenin Değeri Üzerine Araştırmalar) adlı kitabında, daha fazla tek heceli kelimeye sahip olduğu için Latince ve Yunancadan daha eski bir dil olması gerektiğini söyleyerek Felemenkçenin itibarına dikkat çekmiştir. Bu yüzden o, matematik ve mekanikle ilgili bilimsel araştırmalarını Felemenkçe yazmış, yerleşik pek çok Latince terimin yerine Felemenkçe yeni terimler üretmeyi tercih etmiştir (bk. Wal 1995).

Felemenkçe gibi yerel bir dili tercih etmek bilim dünyasında iletişimin oldukça zorlaştırılması anlamına geliyordu. Aynı durum o zamanlar Avrupa'nın daha az öneme sahip dillerinden biri olan İngilizce için de geçerliydi. Bu yüzden Latince yerine yerel bir dil kullanımı İngiltere için bir seçenek değildir. Kraliyet akademisinin bazı üyeleri Latinceye alternatif olarak, Leibniz tarafından ortaya atılan bir terimle *characteristica universalis* ya da "evrensel karakter" olarak da isimlendirilen yeni bir evrensel dil üretmenin imkânını araştırdılar: böyle bir dil üretmek suretiyle tüm dünyadaki bilim adamları rahatça ve açık bir şekilde birbirleri ile iletişim kurabileceklerdi. John Wilkins (1614-1672) bu anlamda bir "evrensel karakter" icat etmişse de bunu pratiğe geçirecek yeterli istek var olmamıştır (bk. Subbiondo 1992).

1686'da *Proceedings of the Royal Society* dergisinin XVI. sayısında Çin'de bilginin durumunu konu alan bir yazı çıktı (S. 180, Mart-Nisan 1686, s. 37). Bu makalenin yazarı, Çin bilimini keşfetmenin anahtarı olarak kabul ettiği Çin yazı dizgesine duyduğu hayranlığı açık bir biçimde dile getiriyordu. Daha önce Cizvit misyonerleri bir anlamda Doğu Latincesi gibi görülmesinden dolayı (beyhude bir çaba olarak) klasik Çincenin kutsal metinlerin ve ayinlerin dili olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştu (Waquet 1998: 70-74). Bu makalenin yazarı da aynı düşünceyi paylaşmakta ve bilgiyi yaymanın "öğrenim imparatorluğu"nun kapılarını bize açacağını ümit etmektedir. İşte "öğrenim imparatorluğu" ifadesinin esin kaynağı budur.

Konuşulmayan Diller

Uygulanabilir bir alternatifi yokluğunda Latince uzunca bir zaman evrensel bir “öğrenim imparatorluğu” kurabilecek tek dil olarak var oldu. Bu dil Roma Katolik Kilisesi’nde ve Avrupa ve ABD’deki akademik dünyada en azından XVIII. yüzyılın sonuna kadar bilim dili olarak kaldı. Latince örneği, bölgesel sınırları aşan rollere sahip dillerin en eski zamanlardan beri var olduğunu göstermektedir. Crystal’a göre (2003: 3) “bir dil, ancak her ülkede tanınmak gibi özel bir role sahip olduğunda gerçek anlamda küresel bir statü kazanabilir”. Doğrusu bir dilin dünyanın bütün ülkelerinde tanınması ancak modern çağda mümkün olabilmıştır, ama Sanders (2007: 5) haklı olarak, küreselleşmenin modern bir olgu olmadığına da dikkat çeker. Ona göre Yakındoğu’daki okuma-yazma geleneği küresel kültürlerin günümüzden çok daha önceleri var olduğunu gösterir.

Modern dönemde insanlar, sadece iletişim kurmak için değil, aynı zamanda bu dildeki metinlerde bir araya getirilmiş olan bilgiye iştirak etmenin yegâne yolu bu olduğu için de İngilizce öğrenmeye ihtiyaç duyarlar. İngilizce bilmemek adeta modern bilime girmeye engeldir (Crystal 2003: 80-83). Ama İngilizcenin küreselleşmesini benzersiz bir durum olarak görmek hatalı olacaktır. Medeniyet tarihinde birkaç dil daha “küresel dil” rolüne sahip olmuştur.

Böyle “küresel” diller, ana dili olarak konuşanları olmaksızın yüzyıllarca yaşayabilir. Dört bin yıl önce *Edubba* (‘kil tablet evi’) adı verilen Akad okullarındaki öğrenciler, sadece tek bir dille, yani yaklaşık bin yıl önce hükmünü yitiren Sümer dili ile eğitim görüyorlardı, çünkü muhtemelen insanlar bu dilin eğitim için en uygun dil olduğuna inanıyorlardı. *Edubba*daki öğrenciler bilinen hiçbir ritüel işlevi olmayan uzunca metinleri çoğaltıp ezberlemek zorundaydı. Tıpkı Latince konuşma egzersizleri yapmak hatta bu dilde şiirler yazmak zorunda olan İngiliz öğrenciler gibi, bunlardan da Sümerce konuşmaları beklenirdi (George 2015). Babil İmparatorluğu’nun son dönemlerinde insanların kendileri için Sümerce isimler edinmesinin son derece doğal olması, dilin ritüellerin de ötesinde bir prestije sahip olduğunu ortaya koyuyor. Ana dili Sümerce olanların ne zamana kadar var olduğu konusunda fikir birliği bulunmasa da tarihin bir noktasında Sümercenin sadece edebiyat dili olarak var olduğu kesindir (Woods 2007; Michalowski 2007).

İşlevselliği bir tek alana hasredildiği zamanlarda bile dil, evrensel bir dil olma niteliğini sürdürebilir. Bunun güzel bir örneği 395 yılında Doğu ve Batı şekline ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma İmparatorluğundaki dil ile ilgili durumdur. Doğu Roma İmparatorluğu’nda nüfusun büyük çoğunluğunun dili Yunancaydı, ama bu iki imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü vurgulamak üzere uzunca bir zaman Latince, resmî dil olarak kaldı. Millar (2006) bunun nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklıyor: “Yöneticilerin kendi aralarındaki her türlü iletişim Latince ile gerçekleşiyordu. Halkın resmî kurumlara yazdığı dilekçelerin dili ile resmî kurumların imparatorluk kararlarını halka bildirdiği dil Yunancaydı.”

Üçüncü bir örnek Sanskritçenin Güney Asya’daki durumudur. Bu dil ana dili olarak konuşanı bulunmamasına rağmen miladî IV. yüzyıldan itibaren yaklaşık bin yıl kadar Hindistan’ın dışında kullanılmıştır. Sanskritçenin Kamboçya ve Endonezya’daki varlığının tek nedeni de siyasi açıklamalarda yerel diller olan

Khmerce ve Cavacanın değil Sanskritçenin kullanılmasıdır. Öte yandan Sanskritçe resmî yazışmalarda hiç kullanılmamıştır (Pollock 1996:221). Sanskritçe ve bu yerel dil arasındaki ilişki Hindistan'da Sanskritçe ile yerel bir dil olan Prakrit arasındaki ilişkinin aynıdır: Burada her türlü iletişim için yerel dil kullanılırken, Sanskritçe bir "siyaset aracı" olmuştur.

Dil ve Öğrenim

Böyle bir yabancı dili tercih etmenin sebepleri bu dilin prestiji ile ilgili olsa gerek. Güney Asya'da Sanskritçe öğrenmek bir "kişisel karizma kaynağı" (Pollock 1996: 206) veya da Bourdieu'nun ifadesiyle "kültürel sermaye" elde etme aracıydı. Pollock'a göre (1996: 236-241) Hindistan dışındaki yöneticiler Sanskritçeyi siyasi konumlarını meşrulaştırmak için değil, bölgeler ve etnisiteler üstü cazibeye sahip bir dille gücünü daha iyi ifade etmek için tercih ediyordu. Evrensel bir dilin prestiji şüphesiz eğitimle ilgili bir durumdur. Gizemli bir dili öğrenmek için yıllarını harcayanlar hiçbir iletişimsel değeri olmasa bile bu dilin değerini reddetme eğiliminde olmayacaktır. Sonuçta bu dil, onların kültürel sermayenin bir parçası haline gelir ve onlar için bu dile yer verilmeyen hiçbir eğitim programı düşünülemez.

Bu durum aslında dil öğretiminin niçin müfredatta en başta yer aldığı sorusunu kanıtlamaktadır. Sanskritçe, veya konumuzla ilgili olarak Sümerce örneklerinde bu, açıklanması özellikle zor bir durumdur. Çünkü bu dillerin hiçbir dinî imparatorlukla ilgisi yoktur (bk. Pollock 1996). Doğu Roma İmparatorluğu'nda Latincenin durumu ise, her ne kadar ana dili olarak konuşanları olmasa da daha anlaşılabilir. Çünkü Latince burada Doğu ve Batı Roma'nın bir tek imparatorluk olduğu fikrinin sürdürülmesine hizmet etti. Nitekim ortada iki farklı devlet olmasına rağmen Bizanslılar kendilerini bu düşünceyi vurgulamak üzere "Roma İmparatorluğu vatandaşı" olarak tanımlıyordu. Nitekim Latincenin resmî yazışmalarda kullanılması bu "hayalî toplum"u sembolize ediyordu (Anderson 2006).

Joseph de Maistre'nin 1819'da Latinceye dair öne sürdüğü iddialara göre böyle bir toplumda insanlar okulda öğrendikleri bu dile öylesine bağlandılar ki bu dilde yeterlilikleri olmazsa dinin, siyasetin ve medeniyetin kutsal karakterinin genel anlamda git gide kaybolacağını düşünmeye başladılar (bk. Waquet 1998: 82-84). Anlaşılan Latincenin düzgün bir eğitim olmadan anlaşılamayacak bir dil olduğu gerçeği onu rahatsız etmiyordu. Aksine, bu durum söz konusu dilin cemaat mensupları için manevî işlevselliğini pekiştiriyordu. Hatta ona göre inançlı insanlar Katolik ayinlerindeki formülleri anlamak istememektedirler. İkinci Vatikan konsilindeki görüşmelerde (Waquet 1998: 89-94) bu tartışma bazı katılımcılar tarafından tekrar gündeme getirildi, ama sonunda Kilise'de yerel dillerin kullanılması gerekliliğini savunanlar üstün geldi. Benzer düşünceler Arapçanın sömürge altındaki Zanzibar'ın eğitim sistemindeki yeri konusundaki tartışmalarda da ortaya çıktı (Loimeier 2009: 289-338): buna göre öğrenciler için Arapça metinleri ezberlemek yeterli olup onlar bu metinleri anlamak zorunda değildirler.

Sadece yeterli eğitimi almış insanlar için uygun olacağı düşünülen böylesi öğrenilmiş bir dile yönelik olarak ortaya konulan söz konusu yaklaşım Hamel (2006: 31) tarafından farklı bir bağlamda “baskın dilin nitelikli yayılması” olarak adlandırılır. Hamel bu ifadeyle, baskın dile ancak sınırlı bir erişim imkânı olması yüzünden, bir dil hiyerarşisi kurma konusunda az sayıdaki seçkinin rolüne dikkat çekmek ister.

Ana dil olarak konuşanları kalmamış bir dili benimsemiş toplumlarda insanların büyük çoğunluğu için böyle kutsal bir dilin tek işlevi dinîdir. Dil tercihlerinin söz konusu dillerin iletişimsel değeri tarafından belirlendiği bir dilsel pazara ilişkin tartışmalarında Swaan işin bu yönünü dikkate almaz. O, dilleri onları konuşanların sayısına göre değerlendirir. Swaan’ın bu teorisinde, bir kültürün belleğine ve yazılarına erişebilmek amacıyla dil öğrenimine de yer vardır. Fakat Latince’nin Doğu Roma’daki durumu ve Arapça gibi, dünyanın diğer bölgelerinde Latince ile aynı işlevi gören dillerin durumu bu kapsamda değildir. Bu yabancı diller, daha seçkin bir işlevi, yani öğrenim imparatorluğuna erişim sağlama işlevini yerine getirmektedir. Öğrenmek için ciddi bir enerji ve zihinsel çaba gerektiren bu edebiyat dilleri, eğitilmiş seçkinler için, muhayyel bir öğrenim imparatorluğunun üyeliğini bahşedecek olan bilgi dünyasına giden yolu temsil ediyordu.

Bu tartışmalardan şu sonucu çıkarabiliriz: Yabancı diller her zaman haricî bir baskın grup tarafından dayatılmaz. Onlar kültürel ve entelektüel bakımdan seçkin bir zümre tarafından da yine kendilerine dayatılmış olabilir. Böylesi bir faktör, dilin yayılması konusundaki tartışmalarda pek dikkate alınmaz. Grupların veya insanların etkinliği baskın/egemen bir grubun var olduğu durumlarda irdelenir (Hamel 2006: 31-32), ama “baskınlık”ın tamamen “manevi” olduğu durumlar az veya çok olduğu gibi kabul edilir.

Batı Avrupa’da Modernizm ve Bilimin Dili Olarak Arapça

Kraliyet Akademisi’nin kurulduğu zamanlarda Latince, bilim adamları arasında önemli bir iletişim aracı olarak kabul görüyordu ve Karolenj Rönesansı’ndan bu yana modern bilim dili olarak kabul edilmekteydi. Ama XI. ve XII. yüzyıllarda onun bu konumu Arapça ile sarsıldı. Bu dönemde Arapça, muazzam bir bilgi arşivine erişebilmek için kişinin öğrenmek zorunda olduğu bir dil olarak algılanmaya başlandı. Adelard of Bath (ö. 1152 civarı) gibi bazı Avrupalı bilim adamları, onların aslında kendi kendilerine Arapçayı öğrenmek zorunda kaldıkları ve böylece bu dili öğrenmenin bir yolunu bularak Endülüs’te ulaşabildikleri birçok yazma eseri tercüme etmeye başladıkları sonucuna ulaşır (Tolan 2002: 160; Daniel 1979: 267-278). Onların Arapçayı kitaptan mı yoksa hocalardan mı öğrendiklerini kesin olarak bilmiyoruz, ama bazıları Roma veya Paris’te araştırmalar yapmak için Doğu’dan Avrupa’ya gelen Hristiyan Araplardan yardım almış olmaları muhtemeldir (Haddad 1970). Bilim adamlarının çoğu için Arapça öğrenme seçeneği olmadı ve onlar çalışmalarında bu yazmaların Latince çevirilerine dayanmak zorunda kaldılar. Ama hepsinin ortak yönü şuydu ki, onlar Arap yazarlara saygı duydular ve onları manevi efendileri olarak gördüler.

Üç yüz yıl geçmeden Arapçanın bu prestijli konumu sona erdi (Klein-Franke 1980): bir bilgi ve irfan kaynağı olan Arapça İstanbul'un 1453'te düşmesinden sonra bütün ihtişamını kaybetti. Böylece Arapların ve Arapçanın Avrupa'daki rolü azalarak Arapça akademik oryantalizmin gözlerden uzak bir köşesine hapsedildi. Müslüman hocalarının ilke ve prensiplerine sadık kalanlar geçmişin savunucuları olarak görülür olmuşlardı ki, Leonard Fuchs'ın *Paradoxorum medicinae libri tres* (Basel, 1535) adlı eserinin önsözündeki ifadesiyle genç öğrenciler bunlardan kalan miras konusunda uyarılmalıydı (Klein-Franke 1980: 35). Bu öğrencilerin Arapça kaynakları okuması engellenerek, bunun yerine Yunanca kitapları tercih etmeleri sağlanmalıydı:

“Çünkü bu [Yunanca] kitaplarda saf olmayan hiçbir şey yoktur, hikmetli olmayan hiçbir şey yoktur, güzel bir muhakeme ile işlenip açıklanmamış hiçbir şey yoktur. Buna karşın o [Arapça] metinlerde eskimemiş, çürümemiş hemen hiçbir şey yoktur.”

Tıp ve felsefe alanında yetişen bu yeni nesil bilim adamları için Yunanca kaynaklardan doğrudan veya Latince çeviri üzerinden (çünkü bütün tıp öğrencileri için Galen, Hipokrat ve Aristo'yu orijinal dilinde okuyabilmek çok zordu) alıntı yapmak moda olmuştu. Arapça kaynakların yerine Latince ve Yunanca olanların tercih edilmesini eleştiren küçük bir muhalif grup da yok değildi. Nitekim Laurentius Frisius, *Defensio medicorum principis Avicennae ad Germaniae medicos* (1530) adlı kitabın önsözünde Arap hocalarını cesurca savunuyor. Onun adlandırmasıyla bu “yeni akım” Yunancayı hiç anlamıyordu. O şunu belirtir (Klein-Franke 1980: 27):

“Onlar ‘Biz bu kitapları Yunancalarından okuyoruz’ diye cevap verecekler Ha, ha! Biz de inandık! Yunancayı gerçek manada anlayan çok az kişi var, ama birçoğu bir ‘iota’ yazabilir hale geldiği anda, kendini küçük Yunan olarak görerek böbürlenmeye başlıyor”

Frisius ve onun gibi eski sistemi savunan diğerlerine rağmen yeni öğrenim imparatorluğu Latince (ve Yunanca) tarafından yönetildi ve bu nedenle yeni nesil bilim adamları orijinal kaynaklara dönmek istediler.

Batı Avrupa veya genel anlamda Batı biliminin gelişimi açısından bakıldığında Rönesans bir araştırma modeli olarak Arap biliminin sonunu getirdi. Kraliyet Akademisi'nin üyeleri önemli ölçüde “Çince öğrenim imparatorluğu” ile bilgi alanlarını genişletmeye ilgi duyup Yeni Dünya'nın harikalarını konuk etmeyi arzuladılar. Arapça öğrenim imparatorluğunu ise sistemlerine dâhil etmeyi uygun görmediler.

Ama dünyanın diğer bölgelerinde Araplar muazzam bir bilgi arşivi meydana getirmişlerdi ve bu arşive ulaştıran yegâne araç ise Arapçaydı. Bu yüzden sadece bu bölgelere seyahat eden çok az sayıdaki ziyaretçi burada şahit olduğu harikalar hakkında bilgi verebildi. Örneğin, Bağdat'a seyahat etmiş bir Dominikan rahibi olan Riccoldo da Montecroce (yaklaşık 1243-1320), *Liber peregrinationis* adlı eserinde “bu batıl dinin okullarında bulunduğu bilimsel çalışmaların kalitesi karşısında duyduğu şaşkınlığı itiraf etmek durumunda kalmıştır (*Peregrinatores medii aevi quattuor*, J. C. M. Laurent, Leipzig, 1864: 131; Tolan 2002: 248).

Dinî Öğrenimin Dili Olarak Arapça

VII. yüzyıldaki İslam fetihleri ile birlikte İslam yerel olma niteliğinden sıyrılıp evrensel bir dine dönüştü. Fethedilen topraklarda fetheden ile fethedilenler arasında kurulan yakın ilişki, yerel dillerin çoğunun yok olmasına ve Arapçanın insanların çoğu tarafından birincil dil olarak benimsenmesine sebep oldu. Bu topraklardaki yerel diller ya ikinci planda kaldı (Süryanice ve Berberî dili gibi) ya da tamamen yok oldu (Antik Mısır dili gibi). İlk Araplaştırma faaliyetinin ardından yerli halkın aslı dilini konuşmaya geri döndüğü İran, bu durumun istisnasıdır. Batı Afrika ve Güney Asya'daki gibi büyük ihtida hareketlerine rağmen Arapça Arap dünyasının dışında konuşma dili olma niteliği kazanmadı. Ama bu bölgelerde Arapça din, kültür ve bilim dili olarak güçlü bir pozisyon elde etti (Chew 2009: 78-100).

Fetihlerin genel anlamda dile ilişkin sonuçlarına yönelik izahlardan biri, fethedilen topraklara yerleşen yeni nüfusun sayısı ile ilgilidir. Ostler (2005) Güney Asya ve Kuzey Amerika'nın lengüistik durumu arasındaki farklılığı açıklamak için bu ölçütü kullanır. Güney Asya'da lengüistik politikalar zaman içinde değişmiştir, ama İngilizce bu topraklara girdiği zaman, Ostler'in tanımlamasıyla, bu "yeniden-eğitim" tarzında olmuştur: buradaki nüfusun aslı unsurları, İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenmişler ve kendi yerel dillerini konuşmaya da devam etmişlerdir. Ama Kuzey Amerika'da yerel dilleri konuşanlar zamanla "kaybolup gitmiş", göçmenlerin tamamı İngilizceyi birinci dil olarak benimsemiştir.

Aynı ölçüt Araplarla ve İslam diniyle temasa geçen bölgelerdeki çeşitli ülkeler arasında var olan farklılıkları açıklamak için de yararlı olabilir. Arap coğrafyasında fetihçi milletlerin fiziki varlığı ciddi bir dil değişimi sürecine ve Arapçanın kesin egemenliğine sebep oldu. Arap dünyasının dışında ise buranın yerli halkının Arap tüccarlar ve İslam davetçileri ile olan ilişkileri değişik sonuçlara yol açtı. Batı Afrika ve Sudan'da Arap tüccarlar sadece ortak bir ticari dil geçmişi olmayan yerlerde kendi dil kurallarını ortak bir dil olarak kabul ettirmekte başarılı oldular. Diğer bölgelerde ise mevcut ticaret dillerini benimsediler. Örneğin Batı Afrika'da, Savahilice ticari işlemlerde esas alınan bir dildi ve Arapların o bölgenin kıyı şeridindeki ve Zanzibar'daki artan varlığına rağmen bu konumunu sürdürdü. Akdeniz'de eskiden beri var olan ticaret dili Lingua Franca (ortak dil, Frenk dili) alışverişlerde kullanılmaya devam etti (bk. Dakhlia 2008). Hatta Orta Asya ve Güney Asya'da çoğu Müslüman tüccar hiç Arapça konuşmuyordu: hem İpek Yolu boyunca (Foltz 2010) hem de Kuzey Hindistan'daki Moğol İmparatorluğunda Farsça kültürel iletişimin esas diliydi ve İslam buralarda Farsça üzerinden yayılıyordu (Fragner 2006). Bu durum, Asya'da Arapçanın ticaret dili olarak niçin var olmadığını temel sebeplerinden biridir (Baker 1996). Güney Asya ve Hint Okyanusunda Malayca her yerde esas ticaret dili olarak kullanılıyordu ki bu durum Arap tüccar ve denizciler tarafından da benimsenmiştir.

Arapçanın bir ticaret dili olarak kullanılmadığı bölgelerde bile insanlar her zaman Arapça öğrenme sıkıntısına katlandı. Her ne kadar insanlar kendi dillerini konuşmaya devam etse de bu bölgelerde eğitim Arapça okur-yazarlığa dayalıydı. Bu olgunun dinî açıdan izah edilmesi çok çekicidir, fakat dinî açıklama yani "insanlar Arapçayı İslam'ın dili olduğu için öğrenmek istemektedirler" açıklaması,

kolaya kaçan bir açıklamadır. Çünkü Arapça sadece İslam'a değil, aynı zamanda İslam dünyasındaki çok büyük bir bilgi birikimine de erişim aracıydı. Bu nedenle Arap dünyasının dışındaki İslam ülkelerinde Arapça hiçbir zaman günlük iletişim dili veya ortak bir ticaret dili olmasa da her zaman önemli bir eğitim aracı olarak hizmet etmiştir.

Belli ki İslam bilim merkezleri nereye kurulduysa İslam ve İslami bilimler orada önemli bir rol oynadı. Ama eğitim faaliyeti dinden çok daha fazlasını, bütün bilimleri kapsıyordu (Reese 2004, Introduction). İslam coğrafyasında; Berberilerin yaşadığı yerlerde, Batı Afrika, Doğu Afrika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'da okul müfredatı hemen hemen aynıydı (Reichmuth 2000). Bununla birlikte yerel koşullara bağlı bazı farklılıklar da mevcuttu. Örneğin Timbuktu'da bilim adamları öylesine saygın ve etkindi ki şehri onlar yönetiyordu (Saad 1983) ve anlaşılın o ki bu durum bütün İslam ülkelerinde geçerli değildi. Ama ortak noktalar da her zaman var olmuştur.

İslam coğrafyasında eğitim Kur'an'ın ezberlenmesi ve Arapça yazı sistemi ile başlar ve ardından gramer çalışmaları ve çoğunlukla dine dair temel bilgileri de içeren tefsir faaliyetleri ile devam ederdi. İleri seviye müfredat programları, Matematik, tıp ve astronomi gibi dinî nitelik taşımayan bilimler de dâhil çok daha fazla konuyu içeriyordu. Bu noktada Arapçanın rolü Latinceye kıyasla oldukça benziyordu: Fransız ve İngiliz bilim adamlarının (bk. Waquet 1998: 111-112) kendilerini Latince olarak ana dillerinden daha kolay ifade ettikleri gibi Müslüman bilim adamları da düşüncelerini Arapça ifade etmeyi tercih ediyorlardı.

Arapça öğrenimine biri tarihten diğeri çağdaş olmak üzere iki örnek verilebilir. Hollanda Doğu Hint Adaları'nda Hollandalı yetkililer Felemenkçeyi hiçbir zaman eğitim dili olarak uygulamaya çalışmadılar (Anderson 2006: 116-123). Bunun yerine yerli nüfusla iletişimde Malayca'yı kullandılar. Dinî yönü baskın eski eğitim sistemi olduğu gibi devam etti. Buna göre Arapça metinler Malayca ve Cavaca satır arası tercümelemler yardımıyla çalışıldı. Gerçekte öğrenciler hiçbir zaman Arapça okuma-anlama yeterliliği kazanamadılar ama birçok metni ezber yoluyla öğrendiler. Laffan (2008) XIX. yüzyılın sonlarında meydana gelen ve "Mekkî dönüşüm" adını verdiği entelektüel iklimde meydana gelen bir değişimi analiz eder. Özellikle tasavvufî cemaatlerdeki bazı öğretmenlerden esinlenerek genç bilim adamları Arapçayı düzgün şekilde öğrenmek amacıyla Arap dünyasındaki bilim merkezlerine gitmeye karar verdiler. Böylece metinlerdeki sabit kuralları ezberden öğrenmek yerine kendi kendilerine herhangi bir Arapça kitabı okuyabileceklerdi. Bu dönemde, matbu eserler popüler hale geldi ve önceki nesil öğretmenlerin yetkinlik alanlarına giren eski el yazmalarının yerini bu matbu eserler almaya başladı. Sömürge yetkililer tarafından geleneksel dindarlığın bir işareti olarak görülen bu İslami diriliş, Arap dünyasındaki, özellikle de Mısır'daki modernist düşüncelerle iletişim kurmak için bir saik oldu.

Günümüz Mali'sinde Fransız-Arap okulunun (*écoles franco-arabes*) kolonyal sistemi (Fransız sömürgesi olan Cochinchina'daki benzer bir eğitim kurumu için bk. Anderson 2006: 126) Batı eğitim modelini uyguladı. Günümüzde birçok Kur'an kursu başlangıç düzey Arapça okuma-yazma eğitimi veriyor ve çocuklara Kur'an'dan bölümler ezberletiyor, ama bu eğitim türü bırakın Arapça konuşmayı,

okuma-yazma becerisini bile yeteri kadar geliştirmiyor (Bouwman 2005). Bu yüzden bazı medreseler öğrencilerin daha yüksek seviyede yeterlilik elde edebilmesi için eğitim programlarını yeniden düzenledi. Ama bazı öğrenciler için bu düzenlemeler yine de yeterli değil. Bu nedenle onlar modası geçmiş geleneksel kitaplar yerine birçok yeni metinle tanışmak ve bir Arap ülkesinde Arapça öğrenmek için yurtdışına çıkıyor. Bu tarz bir eğitim onlara muhafazakâr bilim adamlarıyla olan tartışmalarında avantaj sağlıyor. Bouwman (2005: 181-183), geleneksel eğitim görmüş eski âlimlerin gençlerle yarışmaktan âciz kaldığı televizyon tartışmalarını anlatırken genç araştırmacıların bu tartışmalarda istediği şekilde Arapça kitaplardan aktarma yaparken diğerlerinin sadece belli metinlerden ezberce cevaplar verebildiğini ifade eder. Kendilerini “Arap dili ve edebiyatı uzmanı” olarak tanımlayan bu genç âlimlerden bazılarının hedefi, Arapçayı sadece okuyup anlayabilmek değil, aynı zamanda klasik Arapçayı akıcı bir şekilde konuşabilmektir.

Batı Afrika ve Güney Asya gibi farklı bölgelerden verilen bu örnekler genç öğrencilerin Arap Yarımadası ve Mısır’daki eski bilim merkezlerine nasıl yönlendiklerini gösteriyor. Onların başlıca motivasyon kaynağı hiç kuşkusuz din olmakla birlikte zamanla onlar büyük bir bilgi arşivine de erişim imkanı elde etmekte. Batı Afrika ve Güney Asya arasındaki durum yalnızca kısmi bir benzerliktir. XIX. yüzyılda Güney Asya’daki öğrenciler için klasik Arapçayı öğrenmek Endonezya’da yaygın olan ezberci sistemin bir alternatifiydi. Günümüz Mali’sinde ise öğrencilerin başka bir alternatifi var: Fransızca öğrenmek ve Fransızca kitaplar okumak. Ama bu Batı orjinli kitaplar onların aradığı bilgi türünü içermez. Arapça kaynaklar, onlara -dinî olsun seküler olsun- bilgiye farklı bir yaklaşım imkânını sunmaktadır. Böyle bir alternatif imkânı bulunmayan daha erken yüzyıllarda, Mali’deki Arapça öğrencileri de Güney Asya’dakilerle aynı durumdaydı.

Bir Eğitim Dili Olarak Arapçanın Geleceği

Bazı dillerin konuşanı olmamasına rağmen yayılmasının arkasında yatan sebepleri anlamak için sadece küreselleşmenin tüm zamanlarda var olan bir olgu olduğunu değil, aynı zamanda modernlik kavramının da tüm zamanlarda var olduğunu kavramamız gerekir: modernite de modern değildir. Her zaman, her yerde eski ve demode olarak görülen ile yeni ve modern olarak algılanan arasında fark olmuştur.

Avrupa’daki yerel dillerin lehine bir durum olarak Latincenin düşüşe geçmesi Burke (2004: 59-62) tarafından bir popülerite değişimi olarak yorumlanır: ilgi çekici ve güncel bilgiler Avrupa dillerinde yayınlanmaya başlayınca Latince bütün cazibesini kaybetti ve bundan sonra geleneksel eğitimin bir parçası olmaktan öteye geçemedi. Kendi dillerinde yayın yapan bilim adamlarının sayısı gün geçtikçe daha da arttı. Öyle ki artık hiç kimsenin bir yeni buluşlarından haberdar olmak için Latinceye ihtiyacı yoktu. Böylece Avrupa’daki yerel diller modernizmin bir parçası oldu. Afrika ve Asya’da Arapça yazı kültürü ile tanışılması aynı zamanda yerel dillerdeki literatürün gelişimi için de bir başlangıç noktası oldu. Ama Arapça ile birlikte kullanılan bu literatür sadece Arapçayı

anlamayan kimselere ulaşmak için bir araç olarak kullanıldı ve hiçbir zaman Arapçanın yerini alması hedeflenmedi. Örneğin Fas'ın Sous bölgesinde çoğu araştırmacı, yazılarını Berberî dilinde kaleme alsada aslında bu, insanların Arapça metinleri daha iyi anlayabilmesi için bir araç olarak kullanıldı (Boogert 1997: 47-51).

Son zamanlarda bu durum değişti. Ama sebebi yerel dillerin gelişimi değil sömürge dillerde okuryazarlıkla tanışılmasıdır. Batı Afrika ve Güney Asya'da İngilizce ve Fransızca konuşan (*francophonie*) bazı ülkelerde de Fransızca Arapça çalışmalara alternatif oldu. Sonuç olarak Arapça sadece dinî konularda çalışma yapan az sayıdaki kimsenin ilgi alanında kaldı. Burke'nin (2004: 78) ifadesiyle yeni nesil bilim insanlarının yolu Arapça konuşan Müslüman bilim insanları ile kesişmedi. Arapça dışındaki yabancı diller de konuya dâhil olunca bu durumu beğenmeyenler için tek seçenek Mali örneğinde olduğu gibi Arapçayı kendi başına öğrenmek konusunda inisiyatif almak oldu.

Arapçanın yabancı dil olarak makul bir seçenek olarak kalıp kalmayacağı bu dildeki kültürel sermayeye verilen değer ve Arapça bilgiye yüklenen prestije bağlıdır. İslam dünyası dışındaki Müslüman toplulukların genç üyeleri için Arapça bilmek halâ bir statü sembolü. Özellikle de Batı'daki Selefi gruplarda, bu ülkelerdeki genç Müslümanların çoğunun yapması gerektiği gibi, Arapça metinlerden doğrudan nakil yapma kabiliyetine sahip ve tercümelere mahkûm olmayan kimseler başka hiçbir şeyin sağlayamayacağı statü ve otoriteye sahipler. Ama Latince'de olduğu gibi, bu dili öğrenmenin bir cazibesi kalmadığında, insanlar da onu öğrenmekten vazgeçerler. Bugün artık dinî bilgiye bile internet üzerinden İngilizce çevirilerle erişilebilmekte. Hiç kuşkusuz Antik Mısır Ortodox Kilisesi'ndeki Antik Mısır Dili veya muhafazakâr Katoliklerdeki Latince gibi Arap coğrafyası dışında da özellikle dinî ritüellerde Arapça kullanılmaya devam edecek. Ama Arapça okuryazarlık ve şimdiki kadar Arapça metinler üzerinden varlığını devam ettiren bu öğrenim imparatorluğu yok olacak.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism*. Londra-New York: Verso.
- Baker, Philip. 1996. *The Potential for the development of Arabic-based and other contact languages along the maritime trade routes between the Middle East and China, from the start of the Christian era*. Ed: Stephen A. Wurm, Peter Muhlhäusler, Darrell T. Tryon, Atlas of languages of intercultural communication in the Pacific, Asia and the Americas, 637-672. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Beaulieu, Paul-Alain. 2007. *Official and vernacular languages: The shifting sands of imperial and cultural identities in first millennium B.C. Mesopotamia*. Ed: Seth L. Sanders, 191-220.
- Boogert, Nico van den. 1997. *The Berber literary tradition of the Sous* (Muhammad Awzal, The Ocean of Tears ile birlikte). Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Bourdieu, Pierre. 1983. *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. Ed: Reinhard Kreckel, Soziale Ungleichheiten, 183-198. Göttingen: Otto Schwartz.
- Bouwman, Dinie. 2005. *Throwing Stones at the moon: The role of Arabic in contemporary*, Mali. University of Leiden dissertation.
- Brenner, Lois. 2001. *Controlling knowledge: Religion, power and schooling in a West African Muslim society*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Burke, Peter. 2004. *Languages and communities in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chew, Phillis Ghim-Lian. 2009. *Emergent lingua francas and world orders: The politics and place of English as a world language*. New York-Londra: Routledge.

- Crystal, David. 2003. *English as a global language*, 2. bs. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dakhliya, Jocelyne. 2008. *Lingua Franca: histoire d'une langue métisse en Méditerranée*. Arles: Actes Sud.
- Daniel, Norman. 1979. *The Arabs and Mediaeval Europe*. Londra-New York: Longman and Librairie du Liban.
- Foltz, Richard. 2010. *Religions of the Silk Road: Premodern patterns of globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fragner, Bert G. 2006. *Das Persische als Hegemonialsprache in der islamischen Geschichte: Überlegungen zur Definition eines innerislamischen Kulturraums*. Ed: Lars Johanson-Christiane Bulut, Turkic-Iranian contact areas: historical and linguistic aspects, 39-48. Wiesbaden: Harrassowitz.
- George, Andrew. 2005. *In search of the É.DUB.BA.A: The Ancient Mesopotamian school in literature and reality*. Ed: Jacob Klein, Yitzhak Sefati, An experienced scribe who neglects nothing: Ancient Near Eastern studies in honor of Jacob Klein, 127-137. Bethesda.
- Haddad, Robert M. 1970. *Syrian Christians in Muslim society: An interpretation*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Hamel, Rainer Enrique. 2006. *Language empires, linguistic imperialism and the future of global languages*. Ed: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill. Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society, sayı: 3, 2240-2258. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Houben Jan E.M. (editör). 1996. *Ideology and status of Sanskrit: Contributions to the history of the Sanskrit language*. Leiden: E. J. Brill.
- Klein-Franke, Felix. 1980. *Die klassische Antike in der Tradition des Islam*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Koning, Martijn de. *Zoeken naar een 'zuivere' Islam: geloofsbeleving en identiteits vorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Laffan, Michael. 2008. *The new turn to Mekka: Snapshots of Arabic printing and Sufi networks in late 19th century Java*. Ed: Catherine Miller-Niloofar Haeri, Languages, religion et modernité dans l'espace musulman. (Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée 124), 113-131. Aix-en-Provence: Université de Provence.
- Locke, John. 1690. *An essay concerning human understanding*. Oxford-New York: Oxford University Press. (2008=1690)
- Loimeier, Roman. 2009. *Between social skills and marketable skills: The politics of Islamic education in 20th century Zanzibar*. Leiden: E. J. Brill.
- Michalowski, Piotr. 2007. *The lives of the Sumarian language*. Ed: Seth L. Sanders, 163-188.
- Millar, Fergus. 2006. *A Greek Roman empire: Power and belief under Theodosius II, 408-450*. Berkeley-Londra-Los Angeles: University of California Press.
- Ostler, Nicholas. 2005. *Empires of the World: A language history of the world*. New York: Harper Collins.
- Pollock, Sheldon. *The Sanskrit cosmopolis, 300-1300: Transculturation, vernacularization and the question of ideology*. Ed: Jan E. M. Houben, 197-247.
- Reese, Scott S. (Editör). 2004. *The transmission of learning in Islamic Africa*. Leiden: E. J. Brill.
- Reichmuth, Stefan. 2000. *Islamic education and scholarship in Sub-Saharan Africa*. Ed: Nehemia Levtzion-Randall L. Pouwels, The history of Islam in Africa, 419-440. Athens, OH: Ohio University Press.
- Saad, Elias N. 1983. *Social history of Timbuktu: The role of Muslims scholars and notables 1400-1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sanders, Seth L. (Editör). 2007. *Margins of writing, origins of cultures*. 2. bs. Chicago, Ill.: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Subbiondo, Joseph L. (Editör). 1992. *John Wilkins and 17th century British linguistics*. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins.
- Swaan, Abram de. 2001. *Words of the world: The global language system*. Cambridge: Polity Press.
- Tolan, John V. 2002. *Saracens: Islam and Medieval European imagination*. New York: Columbia University Press.
- Wal, Maijke van der. 1995. *Logic, linguistics and Simon Stevin in the context of the 16th and 17th centuries*. Ed: Kurt R. Jankowsky, History of linguistics 1993, 147-156. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins.
- Waquet, Françoise. 1998. *Le latin ou l'empire d'un signe: XVIe-XXe siècle*. Paris: Albin Michel.
- Woods, Christopher. 2007. *Bilingualism, scribal learning and the death of Sumerian*. Ed: Seth L. Sanders, 95-124.